

Projev prof. Dalibora Štýse, ministra školství, mládeže a tělovýchovy

Vážený pane předsedo, vážené kolegyně a kolegové, dámy a pánové,

s radostí vítám příležitost promluvit na tomto shromáždění.

Jistě se ode mne očekává, že budu mluvit o nově vybudovaných výzkumných infrastrukturách. Při té příležitosti bych chtěl vysvětlit svůj názor na to, jak jsme využili šance, které se nám naskytly, proč jsme je nevyužili optimálně a zda toto nevyužití je realita nebo jen pocit.

Na začátek bych chtěl říci, že příležitost, kterou jsme získali tím, že jsme se s Evropskou unií dohodli na financování výzkumných infrastruktur ze strukturálních fondů, byla mimořádná.

Začnu od konce. Před více než měsícem jsem měl příležitost pronést přednášku na zahájení činnosti výzkumného centra Openscreen CZ v areálu krčských ústavů Akademie věd. Tato infrastruktura byla vybudována z programu Praha – Konkurenceschopnost a dotace byla pouze 50%, zbytek musel doplatit hostitelský ústav. Není to jediná taková infrastruktura, ale, jak jsem v přednášce rozebral, má parametry infrastruktury, která hraje klíčovou roli v poznání. Sdílené infrastruktury, zejména v mezinárodních sítích, prostřednictvím sdílení experimentálních protokolů a kontroly kvality, vylučují nejen skryté hypotézy tak, jak je definoval Poincaré, ale i skutečné vědecké podvody. Mnohem lépe než vědecké publikace. Myslím, že příklady nemusím uvádět. Tím sdílené infrastruktury radikálně přispívají k rozvoji poznání. Bohužel jejich role výrazně klesla v posledních 30 letech tím, že se přístroje zlevňovaly a zdánlivě se zjednodušovala obsluha. Náročnost pochopení technické nebo, chcete-li, fyzikální nebo fyzikálně-chemické podstaty měření tím ale neklesala. Právě naopak, ale pochopení principů s počtem uživatelů tím v průměru klesá, což vede mnohdy k velmi podstatným chybám jak v měření, tak v jeho interpretaci. Důkazy toho nejsou ojedinělé a je možné se jen radovat z toho, že se sdílené infrastruktury opět do vědy vracejí.

Podle mého názoru největší význam pro rozumnost rozsahu i zacílení infrastruktury Openscreen CZ měl právě fakt jen 50% financování. Je vcelku jedno, jestli se jednalo o 50% nebo o nějaký menší podíl. Klíčové je, že o dofinancování je nutné se dohodnout, přemýšlet o věcné náplni činnosti takové infrastruktury. V případech 100% financovaných projektů, a to nejen infrastrukturních, se často na diskusi věcné náplně zapomíná. Mnozí, kdo by přednostně měli mít k věci co říci, se takového rozhodování nezúčastní, často z vlastní pohodlnosti, ale velmi často i proto, že nejsou do rozhodování zahrnuti. Mají dost své zajímavé práce a tak snadno se řekne, že se jich celá záležitost vlastně nedotkne. Najednou ovšem agenda nově vybudované infrastruktury začne řídit rozhodování celého ústavu a při vši snaze všech zúčastněných to jinak nejde. Fyzikální ústav Akademie věd a infrastruktura Extreme Light Infrastructure budiž exemplárním příkladem, ale bude tomu tak i v případě jiných infrastruktur.

Chtěl bych upozornit na dvě nevyužitě příležitosti, které mi zvláště leží na srdci. Kdo jste kdy byli v Garchingu u Mnichova, navštívili jste jistě společný kampus Technické univerzity v Mnichově a ústavů Společnosti Maxe Plancka. Byl bych si velmi přál, aby pražské technické univerzity a s nimi některé ústavy Akademie věd našly v roce 2006 podobnou odvahu. Nejenže bychom dnes měli nádherný kampus, který by naše technické univerzity vystřelil na technologickou špičku světa, ale také by nedošlo na zoufalé utrácení posledních prostředků ze strukturálních fondů. I vyjednávání podmínek pro ostatní infrastruktury by bylo jednodušší pro nás, administrátory. Díky autoritě kvality vědců, kteří by tam pracovali. Vyjednané podmínky by se pak mohly aplikovat i na ostatní infrastruktury. Dnes jsme do značné míry v opačné pozici. Chyby, a to mnohdy i podstatné a věcné, které vznikly tím, že mnohé infrastruktury budovaly týmy s malou mezinárodní vědeckou autoritou ale velkým domácím politickým vlivem, se hledají i tam, kde se silná vědecká autorita vyskytuje, k jejímž projektům by proto apriorně mělo být přistupováno jako k bezproblémovým.

Druhou takovou nevyužitou příležitostí je situace v jednom již existujícím společném kampusu, v areálu Biologického centra AVČR a Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. České Budějovice jsou třetím největším příjemcem prostředků z rámcových programů Evropské unie v celé České republice. Přesto v Českých Budějovicích není žádný projekt VaVpl z prioritní osy 1 ani 2. Jihočeská univerzita zcela v souladu se svou rolí v tomto areálu připravila projekty pro infrastrukturu vzdělávání spojeného s výzkumem, pro prioritní osu 4. Biologické centrum nepřipravilo projekt, který by v sobě zahrnoval jednak rekonstrukci areálu Akademie věd a zároveň i vybavení určené pro ty nejlepší, což jsou z pohledu Evropské unie především příjemci grantů 7. rámcového programu. Nepovedlo se to přesto, že Biologické centrum vzniklo sloučením jednotlivých ústavů právě proto, aby bylo připraveno na projekty strukturálních fondů EU. Snažil se i jihočeský kraj a pro přípravu projektů uděloval granty. To, že projekt, který Biologické centrum připravilo, nebyl ten nejlepší možný, lze doložit kupříkladu tím, že se jej neúčastnil profesor Julius Lukeš, nositel ceny Premium Bohemia.

Teď bych měl začít chválit, ale na hodnocení je ještě příliš brzo. Zatím jen některé menší infrastruktury dokončily výstavbu a jen někde je možno ukázat na mezinárodní reputaci vědců, kteří v nich pracují. Ministerstvo školství spustilo mezinárodní oponentní řízení s návštěvou oponentní komise na místě. Především jsme ale otevřeli výzvu Podpora výzkumných kapacit VaV center, PO 1, OP VaVpl, která je zaměřena na zavedení mezinárodně uznávaných systémů řízení, především mezinárodních vědeckých rad, a na zapojení infrastruktur do mezinárodních spoluprací. Stejně požadavky kladou i oba národní programy udržitelnosti. Mnozí, kdo tu zprávu pochopili, již takové mezinárodní poradní sbory ustavili nebo ustavují.

Těmto obecným konstatováním se vymyká snad pouze již zmíněné ELI, které má svou odlišnou mezinárodní roli. Doufám, že jí dokážeme dostát tak, jako se to daří Rumunům.

Největší kritika se na nové infrastruktury snáší proto, že nepodporují výzkum v Praze. Snad se to v příštím programovacím období podaří změnit. Můj názor je ale dlouho znám: Situace, kdy akademický pracovník dostane nejlepší podmínky v městě

vzdáleném dvě hodiny cesty a tuto nabídku bez kriticky vážných osobních důvodů odmítne, je ve vyspělém světě nepředstavitelná. Vypovídá to o faktu, že motivace pro vědeckou práci v České republice je jiná než jinde ve světě. Česká věda je jiný systém než věda v zemích, s nimiž se chceme srovnávat. K obrovské škodě celé společnosti. Nezbyvá než doufat, že nové infrastruktury, nové programy strukturálních fondů, které budou financovat především výzkumnou práci v nich, a nové možnosti, které přinášejí, tuto situaci změní.

Tato naděje se týká i metody hodnocení výzkumu a fungování univerzit. Fakt, že cílem českých výzkumníků je především bádání v Čechách, pokud možno ve svém rodném městě, je ta hluboká vazba, která nás vede k neustálému hledání měřítek platných stejně pro všechny a na každém místě této země. To se nikde ve světě neděje. Výzkum a vysokoškolské vzdělávání je veřejná služba. Žádný mozek není schopen zároveň vzdělávat inženýry do provozu, učit speciální kurs na hranici poznání, účastnit se práce co možná nejvíce rad a komisí, provádět výzkum na zakázku firem i řešit základní otázky na hranici filozofie a matematiky. Přesto tím, že neustále hledáme systémy hodnocení, které všechny tyto role zprůměrují, fakticky všechny tyto výkony najednou a od každého požadujeme. Abychom to změnili, musíme si přiznat, že to není tak, že kdo přejde z laboratoře do Rady pro výzkum, vývoj a inovace, do některé z jejich komisí, nebo nedej bože na ministerstvo, ten se okamžitě stane fakticky svým vlastním nepřítelem, tvůrcem absurdních řešení, vůči nimž se normální člověk musí vymezovat. To je jen záminka, kterou si hledáme, abychom zdůvodnili svou nespokojenost se svou vlastní neschopností jednat věcně. Z vlastní zkušenosti vám mohu říci, že člověk v této pozici daleko nejspíše čelí požadavkům, které jsou prezentovány jako názor velkých skupin, ba i celé společnosti, ale po analýze se ukáže, že se jedná o prosazení individuálních tužeb, dokonce ani ne dobře promyšlených a zdůvodněných názorů.

Podle mne řešením je pochopit společenskou roli výzkumu, vývoje a vysokoškolského vzdělávání. Uznat omezenou lidskou kapacitu při jejich naplňování. Když se podíváme jen za hranice, vidíme nejméně tři typy vysokých škol: univerzity, technické univerzity a Polytechniky / Fachhochschule. Také výzkumných institucí je několik typů: Ústav společnosti Maxe Plancka, které mají za cíl špičkový základní výzkum, ústavy Helmholtzovy společnosti, které jsou především velkými výzkumnými infrastrukturami, ústavy Fraunhoferovy společnosti, které se zabývají výzkumem pro firmy a aplikace a Leibnitzovu společnost, která sdružuje některé tradiční ústavy, muzea a knihovny. Málomterá země má výzkum zorganizován tak systematicky jako Německo, většina nám podobných zemí řeší strukturu výzkumu spíše formou dlouhodobých institucionálních projektů udělených univerzitám, sdružením univerzit a výzkumných ústavů a podobně. Ale struktura cílů je všude podobná.

Podle mne již jsme prošli snad všemi podobami hodnocení výzkumu a rozdělování peněz na financování institucí. Různé instituce se k němu postavily různě. Ze svého pohledu jsem za nejrozumnější považoval první podobu výzkumných záměrů, které se odvíjelo od množství peněz, které instituce v minulosti získala z grantových soutěží. To zohledňovalo i nákladovost jednotlivých oborů, zprůměrovalo eventuální subjektivní rozhodování jednotlivých agentur, ale hlavně jasně ukázalo, která

instituce má ambici výzkumnou a která vzdělávací. Z různých důvodů se od této metody upustilo a hledaly se metody další: projektové financování celých institucí výzkumnými záměry a výzkumnými centry a nakonec současný kafemlejek. Financování univerzit se k původní metodě cudně vrací, je to jedním z faktorů výpočtu v takzvaném koeficientu kvality, podle něž se rozděluje 22% prostředků na příspěvku na činnost vysokých škol. Jakmile jsme si zkusili podle této metody nastavit financování celých vysokých škol, výsledek nám jasně ukázal, že kvalitní výzkum se dělá u šesti „obvious suspects“, další 4-5 univerzit se drží v průměru a ostatní mají převážně jiný cíl, většinou vzdělávání ve prospěch regionu. Podobné měřítko u jiných typů výzkumných institucí bohužel nemáme k dispozici, i když tehdy, v tom dávném roce 1999, vytvořeno bylo.

Dnes, více než 24 let po zásadní společenské změně, se nemůžeme vymlouvat na nikoho, jakkoliv by to bylo lákavé. Pokud si stěžujeme, že průmysl nemá zájem o spolupráci ve vědě a výzkumu, je třeba si uvědomit, že drtivá většina manažerů jsou porevoluční absolventi českých vysokých škol. A co hůř, Česká republika je vedle Španělska zemí s nejhorší znalostí cizích jazyků a také s největšími rozdíly v této znalosti mezi školami. Učitelé odborných předmětů na základních a středních školách se většinou musí spolehnout na literaturu v češtině, čímž jsou odříznuti nejen od celého světového poznání, ale i od vlastních českých špiček, které publikují převážně anglicky. Zároveň máme málo projektů European Research Council a i malou úspěšnost v nich.

Pokud něco funguje zjevně špatně, musíme to změnit. Podle mne nejméně ztrat bychom utrpěli, pokud nově klasifikujeme jak vysoké školy, tak různé typy výzkumných ústavů podle toho, jakým výzkumem se skutečně zabývají. Pokud vedle toho umožníme jejich součástí, které mají cíle jiné, aby se z nich vyčlenily a přihlásily k těm institucím, k nimž logicky patří, nemusí taková změna trvat ani příliš dlouho. Ústavy Max Planckovy společnosti se dnes téměř vždy staví jako poměrně malé uvnitř existujících celků, většinou univerzit. Stejně tak ústavy Frauenhoferovy společnosti jsou vždy navázány některou technickou univerzitu. Teprve pak můžeme začít jednotlivé instituce financovat podle jejich věcného cíle a teprve pak se zbavíme vzájemného podezřívání, že kdosi si kdesi něco vyjednal, co je výhodné právě pro něj.

Dámy a pánové, není zde prostor pro přednesení zcela konkrétního návrhu řešení, ale prosím Vás, abyste se nad mou analýzou alespoň zamysleli. Nové výzkumné infrastruktury a strukturální fondy Evropské unie v příštím programovacím období nám v tomto dávají vynikající a možná i poslední šanci. Bude to ve prospěch České republiky i poznání samotného. Víím, že je obtížné přiznat si konkrétní a často osobní vinu na nevyužití jednotlivých příležitostí a zodpovědnost za současný stav. Ale výmluvy nic neřeší. Zvláště, když mnohé národy v horší situaci příležitost využily. Nezbyvá než se oprostít od osobního prospěchu a spřátelených vazeb a podívat se co můžeme udělat pro svůj národ. Napsal to podobně i pan profesor Masaryk a to již v roce 1898 ve své práci Naše nynější krize.

Děkuji vám za pozornost